

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A „Supplex Libellus“ kifejezésről.

A román történetírás szerint azt a nevezetes memorandumot, amellyel az erdélyi románság az 1791-iki erdélyi országgyűléshez fordult, a szászok (Eder) s utánuk a magyarok nevezték el úgy, ahogy a történelem ismeri: *Supplex Libellus Valachorum*, még pedig gúnyolódó lenézéssel.¹

Erdély alkotmányjogi történetében azonban más alkalommal is találkozunk e kifejezéssel, ami azt bizonyítja, hogy a „Supplex Libellus“ kifejezés az erdélyi közjogi terminológia egyik elfogadott terméke volt.²

Pontosan kétszáz évvel a román memorandum előtt, 1591-ben, Huet Albert (1537—1607), a jeles nagyszebeni királybíró, a gyulafehérvári országgyűlésen a fejedelem, Kovacsóczi kancellár stb. jelenlétében tartott egy nagy latin beszédet (Oratio de origine et meritis Saxonum . . .). A kancellár „finita oratione atque propositione Libellorum Supplicum et querelarum, diserte ad omnia, nomine Ill(ustrissimi), Pr(incipis) respondit.“³ A dátumok egybevetéséből tehát tisztán áll előttünk, hogy a kérvényező románság öntudatosan választotta ezt a történelem szentesítette erdélyi terminus technicumot, amit a kérvény egyik összeállítója, Méhesi, mint kancelláriai hivatalnok nagyon jól ismerhetett.

A *Supplex Libellus* kifejezés német egyenértékese a *Kniefälliges Bittgesuch*. A III. Károlyhoz és Mária Teréziához beadott német kérvények igen gyakran viselik ezt a címet. A XVIII. sz. derekán Aron balázsfalvi g. kath. püspök is adott be ilyen felírású kérvényeket a bécsi udvarba.

¹ Így legutóbb: Alex. Lăpedatu: Istoriografia Română Ardeleană (Akadémiai székfoglaló 1923 jún. 2.), București 1923, p. 11: „... memorandum... numit, cam în batjocură . . . Supplex libellus Valachorum.“

² V. ö. dr. Dékány Kálmán megjegyzésével is, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924 febr. 115 old.

³ Közölte Seivert: Nachrichten 1785, 190—224; német fordításban pedig már Miles: Siebenbürgischer Würgengel 152 - 163.

De megfelebbezhetetlenül bizonyítja állításunk helyességét, hogy a *Supplex Libellus* kifejezés nem gunyos elnevezés, hanem az erdélyi stílus *curialis* szentesítette *terminus technicus*, az a körülmény, hogy 1752-ben az erdélyi szászok is adtak be Mária Teréziához egy *Supplex Libellus*: „*Nationis Saxonicae Supplex Libellus ad imp. Mar. Ther. de abrogando veteri articulo diaetali intuitu emtionis domorum in civitatibus Sax*“.¹ A XVIII. sz. derekán, a Habsburgok alatt, Bécs nem gunyolódott az erdélyi szászoknak a nemesség törekvései ellen (mert ez a kérvény tárgya) küzdő felségfolyamodványaival!

Dr. Bitay Árpád.

Az alsórákosi bazalt erupciók és az Olt- áttörés kora.

Alsórákos neve a geológiai irodalomban közismert. Alig van terület, mely rendkívül változatos képződményeinél fogva annyira felkeltette volna a figyelmet, mint az Olt-áttörésnek e kis szakasza. Az itt fellelhető gazdag anyag tanulmányozása igen sok speciális tanulmányra adott alkalmat s főként a petrografusok² végeztek elsőrendű munkát bár paleontologusnak³ is jutott monografikus feldolgozásra anyag.

Mindazonáltal összefoglaló részletes térképezése e vidéknek egyre késett.

Az újabban végzett kutatásaim — előre sejthetően — az újabb adatok egész halmazát dobta a felszínre, olyanokat, melyek sok kétséges és sokszor érthetetlen problémánkban biztonságot és összefüggést teremtenek. Így pl. a Homoródtól nyugatra eső területek pontusi és az Erdővidék levantei képződményei közt — a Persányi hegység elválasztó idősebb képződményei miatt — nem tudtunk kapcsolatot találni.

Az eddigi térképeken mediterrán folttal jelzett s Alsórákos körül fekvő terület az újabb adatok alapján a különböző kort jelző apró színfoltokra darabolódik most már szét. E szép igazoló kövületes feltárások az északról lefolyó Sospatak völgyében található. Az ide keletről lefolyó Hegyes árka alul, a mediterránba tehető vékony dacitufás és gipszes rétegekkel kezdődik s ezt közel a tetőhöz hirtelen egy *levantei* fehér agyag fedi be, mely faunájával a Középpajtán a Kakas-patakban felfedezettel egyeztethető össze. Ennek a rétegnek a kövületei:

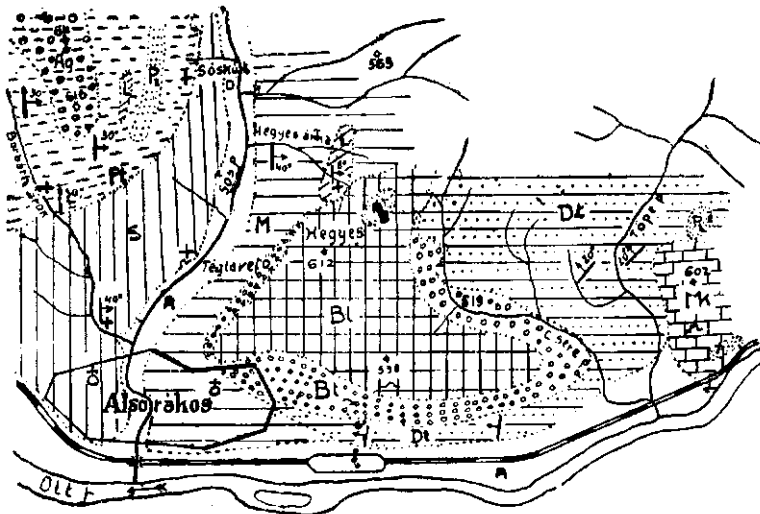
¹ *Friedrich Teutsch*: Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk III. Band, Hermannstadt 1910, p. 476 további utalással.

² *Herbich, Tschermak, Koch A., Budai, Pálffy, Szentpétery stb.*

³ *Vadász E.*

Vivipara Sadleri Partsch. — *Vivipara grandis Neum.* —
Vivipara Sadleri-grandis átmeneti form. — *Vivipara alta Neum.*
 — *Melanopsis decolata Hoe. tip.* — *Dreissensiák.* — *Neritinák.* —
Valvata (Tripidina) Eugeniae Neum. — *Bythinia labiata Neum.*
 — *Planorbis Margoi Lör? stb.*

Igen érdekes itt megfigyelni, hogy e levantei folt, a Hegyestető felől erre induló bazalt lávaárral van befedve, amely mintegy 10 m. vastag tömött rétegével megóvta az alatta fekvő laza anyagot a denudálástól.

Alsórákos környékének geológiai térképe.

Jelmagyarázat:

A = Aluvium	Pt = Pontusi
P ₁ = Pleistocen lösz	S = Szarmata
P ₂ = Pleistocen kavics	M = Méditerran
Bl = Bazalt láva	Dt = Dacittufa
Bt = Bazalt tufa	Mκ = Mezozoos mészkő
L = Levantei	- - - = Kőbánya
Ag = Andezit aglomerat	+ = Kövületlőhely

E helytel szemben nyugat felé a Ravaszlik nevű helyen a valószínű egykori folytatásából csak a kemény édesvízi mészkő darabok maradtak meg, melyek a bezárt kis Dreissensiák és Neritináknak még a finom színezett rajzait is híven megőrizték. Itt ugyanis a tetőt alkotó andezit aglomeratum *mellé* mintegy kis padkára rakódott le a levantei laza anyag, mely a keményebb részek hátrahagyásával, az általános völgyerosóival el is tűnt innen.

Az említett andesit agglomeratum alatt a nyugatra levő Borbáth-árokból a Sós-kút fölé egy vékony agyagos szenes réteg vág át, mely a *Planorbis ponticus* Lör. és *Odontogyrorbis* sp. maradványaival a kiédesedő *pontusi* képződményeket képviseli.

Ezalatt már a *Cardium obsoletum* v. *Vindobonensis* Partsch összetöredezett héjjait tartalmazó szürke homokos, homokköves szint van feltárva főként Alsórákos szélén a Cigány-telep alatt. Így már a *szarmata* emelettel van dolgunk. Ezalatt a szintén idetartozó agyag márgás, szénfoszlányos gazdag kövületes réteg következik a Sós-patakban a téglavetőnél feltárva. Ennek a rétegnek kövületei:

Foraminiferák (Cristellaria, Bolivina, Globigerina). — *Triaxion* típusu kovaszivacs spicillumok. — *Cardium obsoletum* v. *Vindobonensis* Partsch. — *Cardium plicatum* Eichw.? — *Modiola navicula* Dub. — *Ervilia podolica* Eichw. — *Potamides (Pirinella) mitralis* Eichw. — *Hydrobia* sp. — *Rissoa* sp. — *Cerithium nalsoplicatum* M. Hoern.

Ezalatt jönnének a konglomeratok s a már *mediterránba* tehető gipszes, dacittufás rétegek, amelyek a Sós-patak mentén képződött szinklinálisban vannak feltárva. A dacittufák főként a bazalterupciótól keletre vannak jól feltárva. Az állomástól feljebb az út mellett trassgyártásra csináltak a dacittufában egy szép feltárást. A nyugat felé 20° alatt dülő padok harántirányú diaklázisokkal romboéderszerűen vannak feldarabolódva.

A Töpe-patakban jól látszik a mesozoos mészkőre rátelepedő dacittufa kontaktja. Itt az egész völgy jóformán dacittufából áll, melynek fehéren málló, porló rétegei messziről feltűnnek a benne nagynehezen ritkásan megkapaszkodó tölgyfákkal.

Az oszlopos bazaltot feltáró kőbánya mögött É-ra a felhúzó Csere patak nagyrészt a bazalttufa és dacittufa kontaktján halad végig. Az egyik Ny-i mellék árának a fejében, mint egy természetes ciclopsfal, a bazalt lávaár akadályozza meg az árok további hátrálását. A lávaár alja magába zárta azokat a mesozoos mészkő tömlöket, melyek az akkori dacittufás térszínen szerte-szét heverésztek, s amelyeket a sárga cu-korhoz hasonló structurával átkristályosított. (piedsokkontakt metamorfosis szép példája !)

A bazalt láva fölött diluviális kavics terrász maradvány van sok színes kvarc és kristályos pala darabkával.

Hasonló kavicsos rész a Ravaszlik nevű helyen a levantei relik-tum közelében van, ahol az Olt vízgyűjtő területének minden kavicsa feltalálható. (Kvarcok, kristályos pala, homokkő, mészkő, dacittufa, gra-

nit stb.) Kavics terrász maradék van a Töpe pataktól keletre az előbb említett dacittufa és mészkő kontakt feletti kis nyergen is. (Szőrmál mögött.)

Ezeknek az adatoknak a térkép kiigazítási és paleontológiai jelentőségükön kívül nagy fontosságuk van a hargitai andesitek és a bazalt erupciók korának a megállapításánál. Viszont a bazaltok s a rajtuk levő kavics terrászok az Olt áttörésének egyik pleistocen periodusát mutatják, míg a mészkőbányáknál levő lösz foltok egy későbbi s már jól kiképződött meder kialakulására mutatnak.

Megemlítendőnek tartom, hogy a Sós-patak s a szomszédos Borbáth-árok környékén sokszor $\frac{1}{2}$ m. átm. mesozoos mészkő tuskók hevernek szerte szét. Sőt a Borbáth-árok középső szakaszán egy 50×40 cm. átmérvő gránit tuskó is fordul elő.

E kis vázlatral óhajtottam ráirányítani a figyelmet erre az értékes területre. Ez alkalommal nem akartam kiterjeszkedni azoknak a közleményeknek a kritikai ismertetésére, melyek a bazaltok, valamint az Olt-áttörés korát tisztán állításokkal vagy téves adatokkal vezették be az irodalomba.

Bányai János.

Középkori művelődési központok a Maros—Tisza—Temesközben.

Pauler Gyula írja a középkorról: Minden kolostor abban az időben egy-egy oázis volt, ahonnan a civilizációnak és békés fejlődésnek példája messze környékre kihatott. Gazdasági intézetek, tudományos és szépművészeti akadémiák, iskolák, kórházak, szállók, kereskedelmi és iparos központok voltak, már t. i. olyanok, amilyenek abban a korban egyáltalában lehettek. S ha mindazok, kik a kereszténység meghonosulása óta Európa minden részében kolostort kolostorra alapítottak, nem gondoltak is ily világi haszonra, hanem csak Isten dicsőségére és bűneik bocsánatára: az embereknek, a társadalomnak ezáltal oly hasznot nyújtottak, minőnél nagyobbat akkor, más módon semmiképpen sem nyújthattak volna. (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt Budapest, 1893, 60 l.).

Sajátságos, hogy éppen a Szent-Istvántól utoljára alapított csanádi püspökségben találunk legtöbb monostor nyomára. Vagy talán azért, mert szent szerzetes volt az egyházmegye első főpásztora? Csupán a Marosmentén Szőregtől Bulcsig 17 monostor váltotta föl egymást különböző szerzetek birtokában, vagy világi társaskáptallal.

E monostorok multja ezentúl fokozottabb érdeklődésre tarthat igényt. Eddig ugyanis a monostorok címeinek adományozásánál nem

vétetett tekintetbe az egyházmegyéhez tartozás. Megtörtént, hogy csanádegyházmegyei pap viselte valamely szepesegyházmegyei monostor címét és fordítva. Évtizedeken keresztül az egyházmegyétől távol volt használatban egy-egy apátsági vagy prépostsági cím. Ezentúl jobbra azon egyházmegye papjai fogják viselni az egyes apáti vagy préposti címeket, amely egyházmegye területén az illető monostorok fennálltak. Így az apáti és préposti címek ezentúl határozottabban fogják szolgálni a történeti mult ébrentartását.

Ujabbán *Békefi Remig, Kollányi Ferenc* és *Lukcsics József* hivatalos használatra összeállították az egyes egyházmegyék monostorainak lajstromát. E kimutatás okiratos kútfőkön épült föl és a történet-tudomány mai színvonalán áll. Nélkülöztünk ilyen jegyzéket. Az egyes monostorok nevét eddig az egymázmegyei névtárakból ismertük. Ezek megállapítása nem volt mindig helytálló. Általában azon a téves föltevésen alapultak, hogy az országos névtárba fölvevett apáti és préposti címek tényleg létezett monostorokról maradtak fenn.

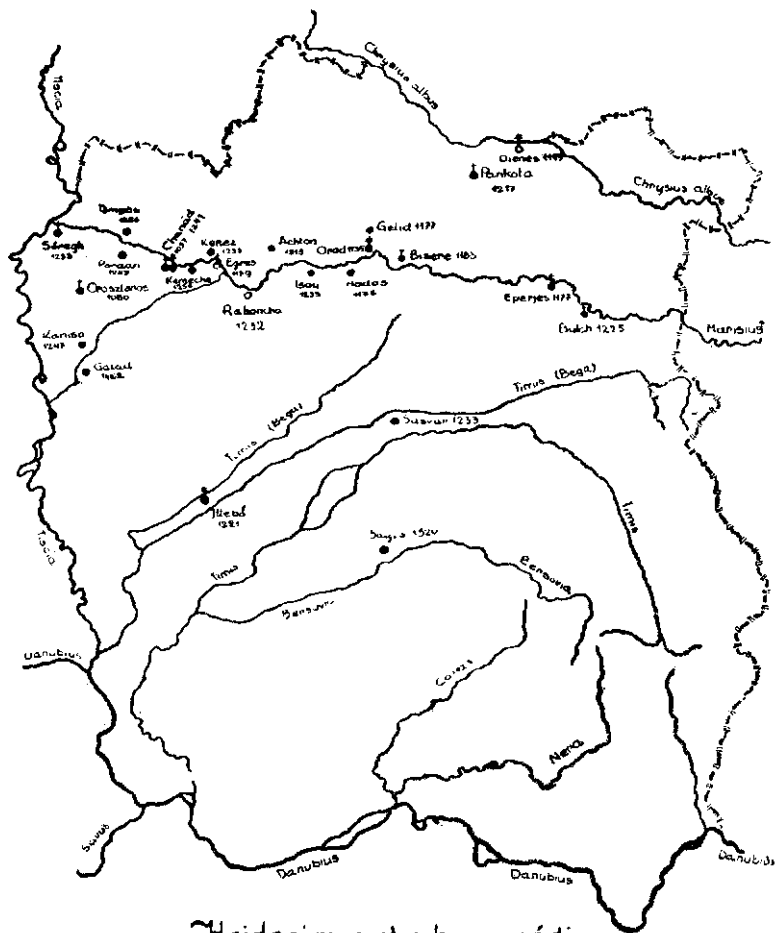
Hogy a királyi könyvek alapján adományozott címek mily kétes történelmi beccsel bírnak, azt számos példa mutatja. Így a csanádegyházmegyei monostorok címei közt szerepel az *Abbatia S. Gerardi de Csanád* és az *Abbatia S. Georgii Militis et Martyris de Csanád*. E két apátság nem létezett. Hanem volt helyettük a *Boldogságos Szűz* tiszteletére bencésapátság Csanádon. Ezt maga az egyházmegye első szent püspöke alapította. Innen eredt idők folyamán a Szent-Gellért apátsága elnevezés.

Czinár Maurus jórészt ezeket a címeket iparkodott igazolni. Ő is, Fuxhoffer Damján is, kinek munkáját átdolgozta, teljes ismerést érdemelnek, azonban aránylag csekély levéltári anyag állott rendelkezésükre. Pázmány Péternek a magyar szerzetesekről írt úttörő értekezését vették alapul. Pázmányt e munkája révén méltán tekinthetjük a magyar egyháztörténetírás atyjának. A monostorok rendi jellegének és földrajzi fekvésének meghatározásában mégis gyakran hiányos, sőt téves. Például az egresi monostornál nem jelölte meg az egyházmegyét. A névsorban utána közvetlenül a fehérmegyei ercsi apátság következik, mely annakidején a veszprémi püspökség területén állott. Ezért az egresi apátság jó ideig a veszprémi névtárban is előfordult.

Ilyesfajta elnézésnek köszönhette a battai apáti cím, hasonlóképen a világosi, székudvari, kői (kuvini) és zástyi apátság szereplését a régibb névtárakban és egyes történetírók műveiben.

Előfordult, hogy történetíróink egy monostort kettőnek vettek. Így a biszerei apátságot biszerei és bisztriai monostornak tekintették.

Viszont megesett, hogy két monostoregyházat egynek tartották. Így Ajtonymonostorát és az itebői prépostságot, Kanizsa-monostorát és Kenézmonostorát.

Hajdani monostorok a csanádi
egyházmegyében

✠ Bencés apátság	• Jmenetlen rendű monostor
⊕ Ciszterci apátság	⊕ Világi prépostság lárnaképtelennél
○ Ciszterci monostor	⊕ Promontre prépostság

A szám az alapítás évét, illetve azt az esztendőket jelenti, melyben a monostor otla-
veleinkben először fordul elő

Számos monostoregyházunk emlékét századok folyamán a feledés homálya borította és csak a XX. században sikerült ezeket Karácsonyi Jánosnak újból fölfedeznie. Ilyenek az izsói, hodosi, gyelidi, sásvári és szagyui monostorok.

A kútfők szegénysége, a történelmi emlékek elkallódása miatt több monostorunknak bizonyára teljesen híre veszett.

E monostorok őseredetűek. Nem egynek keletkezése összeesik az egyházmegye első szervezésének időpontjával. Többnyire a királyoknak vagy régi nemzetségeknek köszönhetőek létüket. E szerint vagy a királyi patronátusa alatt állottak, vagy magánkegyuraság alá tartoztak. Királyi monostorok lehettek: Szőreg, Csanád, Kenéz, Egres, Rahoncza, Izsó, Hodos, Gyelid, Arad, Biszere, Eperjes, Bulcs és Sásvár.

Nemzetiségi monostorok voltak: Pordány, Tömpös, Kemece, Ajtony, Kanizsa, Oroszlános, Glád, Szagyú, Dénes-monostora és Pankota.

A kegyurasággal szoros összefüggésben volt az exemptio. A nagy kiváltságokkal ellátott királyi monostorok az esztergomi érsek joghatósága alá kerültek. Ilyen lett idővel a csanádi és a bulcsi apátság, úgy szintén az aradi prépostság.

Egyházi kegyurasági monostor alig volt a csanádi egyházmegyében. Ilyen lehetett a csanádi bencésapátság a püspökség első századaiban. Ezt ugyanis — mint említettük — püspök alapította. Hasonlóképpen az itebői prépostság.

E monostorok általában folyóvizek mentén feküdtek, a Maros, Tisza, Temes, Bega, Harangod és a Körös közelében.

A helyek kiszemelése körültekintő, gondos előrelátással történt. Folyóvizek partjait választották főleg azért, mert a közlekedés a vízen — csónakokon és dereglyéken — kedvezőbb volt, mint erdőségeken, mocsaras vidékeken és járhatatlan utakon át. A levegő egészségesebb itt, mint beljebb a mocsarak rengetegében. Nem kis jelentőségű körülmény, hogy a folyók ivóvizet szolgáltattak. Kutak akkor még nem nagyon voltak. A folyóvizeken halászhattak. Ez az akkori szigorú bőjti fegyelem szempontjából és gazdasági tekintetben is oly fontos volt, hogy ama monostorok mellett, melyek nem feküdtek folyóvíz mentén, rendszerint mesterséges halastavat készítettek.

Legtöbb monostor volt a Maros mindkét partján. A Maros torkolatától kelet felé haladva, e sorrendben következtek egymás után: Szőreg, Pordány, Tömpös, Csanád, Kemece, Kenéz, Egres, Rahoncza, Ajtony, Izsó, Hodos, Arad, Gyelid, Biszere, Alsóeperjes és Bulcs.

A Harangod (Aranka) mentén: Oroszlános, Kanizsa és Galádmonostora.

A Temesmentén: Sásvár és Itebő. A Berzava mentén: Szagyú.

A Körös partján: Dénesmonostora.

A Körös és a Maros közt: Pankota.

E két utóbbi monostor, főnnállásuk idején mindvégig az egri egyházmegyéhez tartozott. A pankotai archidiaconatus, melyen elterültek, annak idején az egri püspök joghatósága alatt állott. Csak a török hódoltság után került e terület legnagyobb része a csanádi egyházmegyéhez.

A felsorolt monostoregyházak közül hét bencésapátság, nevezetesen a szőregi, csanádi, biszerei, alsóeperjesi, bulcsi, oroszlanosi és a pankotai; kettő ciszterci monostor: az egresi és a rahoncai; négy prépostság, mégpedig az itebői, csanádi és az aradi világi prépostságok a dénesmonostori premontrei; a többi tizenkét monostor — Galád, Ajtony, Kanizsa, Pordány, Tömpös, Kemecse, Kenéz, Izsó, Hodos, Gyelid, Sásvár és Szagyú — szerzetesrendjét nem ismerjük. Ezeket tehát az ismeretlen rendű monostorok közé kell sorolnunk.

E monostorok mindegyikének megvolt a maga történeti szerepe, jóllehet annak ismeretétől sokszor megfoszt bennünket a mult emlékeinek hiánya. Kultúrtörténelmi hivatást teljesítettek szerzetesei azzal, hogy fáradságot nem ismerő munkájukkal lassankint mindig több földet vettek megmunkálás alá, mely azelőtt századokon át parlagon hevert. Így történt, hogy az egyházmegye nyugati határát öntöző Tisza- és a püspökség területének felső részén végighömpölygő Marosmente egyre sűrűbben kezd benépesülni. Mivel az ugar terület, melyet művelhetővé tettek, a kincstár, helyesebben a király tulajdona volt, ennek használhatóvá tételével a közvagyonot gyarapították. Ez az áldásos működésük magyarázata azoknak a dús adományoknak, melyekben az itteni egyházak részesültek.

A monostorok legnagyobb jelentősége azonban, mely közigazdasági tevékenységüket messze fölülmulta, a kereszténység magvainak elhintésében nyilvánult. A monostorok lakói termékenyítették meg a lelkek pogány ugarát, mint a szent szerzetes-püspök, Szent Gallértnek segítő-társai, majd mint nagy szellemének letéteményesei.

A csanádegyházmegyei hajdani monostorok az akkor viruló hitélet halvány képét varázsolják elénk, a püspöki megye ősi dicsőségének fényét sugározzák reánk és visszavezetnek egészen Szent Gellért nyomdokaihoz.

(Sajószentpéter.)

Juhász Kálmán.

A román filológusok idei kongresszusa.

A háboru után a román filológia beható munkát végzett és végez. Különösen a kolozsvári egyetem nyelvészei (*Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, V. Bogrea, Giuglea, Capidan*) dolgoznak határozott célkitűzéssel. Mintaszerűen berendezett munkaközpontjuk a Pușcariu vezette *Muzeul Limbei Române* (Román Nyelvi Múzeum, Erzsébet-út 23); ennek a közlönye pedig az évenként megjelenő testes *Dacoromania*.

A kolozsváriak mellett az *Ovid Densusșianu* vezetése alatt álló bukaresti csoportot említjük meg, amelynek közlönye a: *Grai și Suflet* (Szó és Lélek). Ezeket támogatva dolgoznak a csernovicziek (*Procopovici, Herzog, Lecca Morariu, Șiadbei*), míg a iași-iak (*Bărbulescu, Pascu* s közlönyük, az *Arhiva*) külön utakon járnak és gyakran hevesen polemizálnak velük.

Az együttthaladók évenként kongresszust is tartanak. A tavaly Bukarestben, az idén pedig Kolozsvárt tartották meg, f. é. ápr. 23, 24 és 25-én. A jövő évit, a hozott határozat szerint, Csernovicz (Cernăuți)-ban fogják megtartani. Elnök mindig a vendéglátók vezetője (az idén Pușcariu, jövőre Procopovici).

A még tavaly megválasztott bizottságok előterjesztették jelentéseiket, s egyes szakemberek ezenkívül egy-egy előadást tartottak. A következő bizottságok voltak: 1. a román helyesírást megállapító bizottság; 2. a nyelvtani terminológiát megállapító bizottság; 3. a cirill-betűs szövegek átírását tanulmányozó bizottság; 4. a klasszikus tanulmányi bizottság és 5. a nyelvészeti atlasz ügyét tanulmányozó bizottság. Az egyes bizottsági jelentésekkel kapcsolatosan részletes vita fejlődött ki, amelynek eredményeit külön jelentésben foglalják majd össze s lehetőleg közzé is teszik.

Lecca Morariu (csernoviczi egyetemi tanár és író, jeles Creangă kutató) „A nyelvtan és a stilisztika között” c. előadásában azt fejtette ki, hogy a román nyelvtannak meg kell újhódnia, fel kell frissülnie, még pedig a nép nyelvéből.

V. Borgea (kolozsvári klasszikus-filológus) szellemes szövegkritikai előadást tartott. Ovid Densusșianu (bukaresti egyetemi tanár és szimbolista költő) a nyelvészeti kutatások új perspektíváiból mutatott be néhányat. Șiadbei (csernoviczi tanár) a *Leviticul din Belgrad* nevű XVII. sz.-beli töredékes nyelvemlékre vonatkozó nézeteit fejtette fel. (Nézetem szerint ez a Bethlen Gábor költségén és rendelkezésére készült román bibliafordítás Belgrádba vetődött töredéke. Șiadbei úr adatai ezt a nézeteimet még jobban megerősítik).

Dr. Bitay Árpád.